

CSAPAI JÁNOS

Ónedények a Tolnai Református Egyházmegyében IV.

Jelen tanulmány a tolnai református egyházközségek ónemlékeit bemutató tanulmánysorozat befejező és összegző része. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum XXXVIII., XL., XLI. évkönyvében jelennek meg korábban az ónedényeket bemutató írásaim.¹

A 18–19. században az ónmesterség kirobbanó fejlődésnek indult, optimálisan kielégítve a mindennapi élet szükségleteit. Az egyre növekvő igény változatosságot eredményezett az előállított óntárgyakban: kannák, tányérok, tálak, virágvázák, cukortartók, teáskannák, kávéöntők, lábasok, kelyhek, gyertyatartók készültek ónból.²

Az arisztokraták és az egyházi főméltóságok arany- vagy ezüst edényekből étkeztek, ezt azonban csak a leghatalmasabbak engedhették meg maguknak. A nemesség többsége és a polgárság ezt nem engedhette meg magának. A pótlásukra hivatott ónedények a 14. századtól páratlanul gyors karriert futottak be. Ekkor az ónbányák termelésének fellendülésével az ónból és ötvözeteiből készült tárgyak ára leesett, így többen megtudták fizetni azt. London és Párizs volt a kiindulópont, ahol a termékváltás gyorsan lezajlott. A polgárság mellett a nyugat-európai parasztság árutermelésbe bekapcsolódott rétege is megengedhette magának a „szegények ezüstjének” nevezett ónedények vásárlását, melyek használata a kezdetektől döntően a köznéphez kötődött.³ Azonban egy-egy főúri család kincstárában is gyakran százszámra álltak az ónedények. Thurzó György udvartartásában egy 1612-es összeírás szerint a napi használatban lévő 22 óntálon túl 500 darab volt még, belőlük 252 tányér, 148 csésze. Bethlen Gábor rendszeresen vásárolta a legjobb minőségű angol ónból készült edényeket. Hosszasan lehetne sorolni a korabeli leltárok adatait.⁴

A magyarországi ónművesség virágkora a 16–17. század volt, ekkor két központja alakult ki, Erdély és a Felvidék. Ónérc a magyar bányákban csak kisebb mennyiségben fordult elő, ezért az

¹ CSAPAI 2016; CSAPAI 2018; CSAPAI 2019.

² SĂȘIANU 1986, 53.

³ VIDA 2008, 161.

⁴ NÉMETH 1983, 12–13.

edénykészítéshez szükséges ónt külföldről szereztek be.⁵ A mesterség első hivatott képviselői már a 16. században feltűnnek a városi számadásokban. A kannagyártók, „Zinnegiesserek”, „Kannegiesserek” megtalálhatók Pozsonyban, Sopronban, Kassán, Kolozsvárott, Bártfán, Budán. A 16–17. században Lőcsén, Eperjesen, Nagyszébenben, Brassón és Segesváron is megjelennek az óntöntők. A Felvidéken a legjelentősebb központtá Kassa vált.⁶

Az ónt edénykészítéshez soha nem használták tisztán, ólommal ötvözték. Az ötvözetnek lejjebb szállt az olvadáspontja, jobban kitöltötte az öntőformát, csökkentette a fém törékenységét. Az ötvözés arányára az ólom mérgező tulajdonsága miatt ügyelni kellett. A hagyományos gyakorlat a német területekről elterjedt úgynevezett nürnbergi próba volt, mely tíz rész ón és egy rész ólom ötvözetét jelentette.⁷ Dolgoztak 8:1 arányú ötvözetrel is.⁸ Mivel könnyen formálható fém az ón és az ötvözete, ez sokszor a belőle készült edények fennmaradási idejét is befolyásolta. Könnyen horpadtak, törtek, deformálódtak nagyobb hő hatására. Erre az általam vizsgált anyagban is van példa Decsen, Iregszemcsén, ahol a kannák fedele el van deformálódva, több gyülekezet edényein kisebb-nagyobb horpadások láthatók. Amikor használhatatlanná vált egy-egy ónedény, azt újraolvasztották és felhasználták az új készítéséhez. Erre van példa Nagyszékelyből, majd az alább olvasható nagyszokolói „töltőgető kanna” esetében is.

Az óntöntő mesterek, akárcsak az ötvösök bélyegzővel jelölték meg munkáikat, ez a mesterjegy. Az illető mester hovatartozásának megállapításához helyi bélyeget is ütöttek a tárgyakba. A céhszabályok szigorúan előírták ennek a kétféle bélyegnek az alkalmazását. Helyi bélyeg gyanánt a város címerét vagy annak egy részletét használták fel. Gyakran a mestert nevének kezdőbetűi jelölik, de az egész név is előfordul. Egyes tárgyakon a jegyek az alapanyag minőségét és származási helyét is jelölik: *Fein Zinn, English Fein Zinn, S. W. Fein Zinn* (Schlagenwald). Külön típust képeznek az angyalos, Justitia-ábrázolásos jegyek, melyek általában angliai mesterek munkái, vagy az alapanyag angol eredetét jelzik. Az ismert jegyek döntő többségében szerepel a rózsza, ami ugyancsak az anyag jó minőségét hivatott jelezni.⁹

A magyar református gyülekezetek klenódiumai között országhatáron innen és túl jelentős számú ónedény őrződött meg, melyek többsége a 18. században készült, de akadnak korábbi tárgyak is. Összefoglaló néven klenódiumnak nevezzük az úrasztalához való felszereléseket, terítőket, kenyérszótányérokat, kelyheket, boroskannákat, keresztelőkészleteket. A református egyházban két szentség van, a keresztség és az úrvacsora. Így az óntárgyak is e két „sákramentum” kiszolgáltatásához kapcsolódnak: keresztelőkancsók és tálak, tányérok és bortartó kannák, ritkábban poharak, kupák készültek belőle. A református egyház nem írta elő, hogy milyen anyagból készüljenek a templomi edények.

Az 1562-ben megfogalmazott Debrecen-Egervölgyi hitvallás szerint *„Az Írás ivóeszközzéről, vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből, vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”*¹⁰

A legnépesebb csoportot a kannák képezik, számos darabbal rendelkezik egy-egy gyülekezet. A kannákat rendszerint *„kis-, közép- és nagykannaként”* sorolják fel a korabeli leltárak. Gyakorlati okokból alakult ki, hogy többféle méretű kannát szereztek be, hiszen változó volt az úrvacsorás istentiszteletek résztvevőinek száma. Például a délutáni-, vagy az ünnepek másnapján tartott istentiszteleteken nem úrvacsoráztak annyian. Ezekből az edényekből töltötték a bort a híveknek körbeadott kelyhekbe. A református egyházban két szín alatti áldozás van, a hívő részesül borban is. Az

⁵ NÉMETH 1981, 171.

⁶ NÉMETH 1983, 5–6.

⁷ NÉMETH 1981, 171.

⁸ CSÁNYI 1919, 94.

⁹ CSÁNYI 1919, 90–99.

¹⁰ KISS 1882, 152.

ónból készült kehely és pohár ritka, ezeknek általában réz volt az alapanyaga, melyet ezüsttel vagy arannyal futtattak. Ennek gyakorlati oka volt, fertőtlenítő, baktériumölő hatásuk miatt. A másik számosabb csoportot a tálak és tányérok képezik, melyeken a csíkokra felszeletelt kenyeret tárolták az úrvacsora alkalmával, illetve osztották a híveknek. Fennmaradásuk annak köszönhető, hogy nem voltak és ma sincsenek mindennapos használatban ezek az edények. Évente hat alkalommal van úrvacsoraosztás (nagyböjt, húsvét, pünkösöd, új kenyér, új bor, karácsony), így nem mentek tönkre, ellentétben a hétköznapi használatban levőkkel.

A fénykorukban szinte minden társadalmi réteg asztalán megtalálható ónedényeket a 19. század első felében a gyorsan elterjedő olcsó keménycserep kiszorította a mindennapos használatból.

Az ónedényeknek a református egyházban betöltött szerepére, az ötvöstárgyakhoz és úrasztali terítőkhöz hasonlóan, az 1934-es református egyházművészeti kiállítás hívta fel a figyelmet.¹¹

A magyar ónedényállomány legnagyobb része ma is a református egyházközségek tulajdonában van, jelentéktelen hányaduk került közgyűjteményekbe és azok kiállításába.

Az alábbiakban Felsőnyék, Iregszemcse, Nagyszokoly, Lápafő, Pálfa, Simontornya és Tolnanémedi református gyülekezeteiben volt és meglévő tárgyakat mutatom be.

FELSŐNYÉK

A felsőnyéki református gyülekezet hosszú múltra tekint vissza, amint Nagy Mihály lelkész írta 1816-ban. 1714-től vannak feljegyzései a gyülekezetnek. Mai templomuk 1792-ben épült fel. Eredetileg a Külső-Somogyi Egyházmegyéhez tartozott. Az 1950-es években került a Tolnai Egyházmegyébe, amikor az egyházmegye határát a közigazgatási megyehatárhoz igazították.

Az 1816-os vizitációban „*Két On Kánna, mindenik 6 ittész¹² egy ittész töltögető On Kánna [...] Egy nagy On tál és egy On tányér*” szerepelt.¹³

Manapság a felsőnyéki edényekből az egyik hat icés kanna létezik, a Ráday Múzeum egyházművészeti kiállításában látható Kecskeméten. Az egyenes, hengeres kanna három stilizált, oroszlán mancsot formáló lábön áll. A kannatest talp- és szájrere me tagolt, az előbbi szélesebb, hangsúlyosabb méretű, az utóbbi enyhébb kihajlású. A palástot az alsó és felső harmadánál tagolt rátét öv díszíti és osztja három mezőre. Karéjosan megmunkált, hegyes kiöntőcsőre van, melyet közepén holdalakúra öntöttek. A kanna fedele domború, tagolt, közepén kicsúcsosodó, melyen egy makkra hasonlító fedélgomb található. A kiöntőcsőr fedele hegyesen, felfelé hajló végződésű. Füle lendületes kérdőjel alakú, mely alul gyöngyosor végződésű, felül akantuszt formázó billentőben fejeződik be. Felirat nem található rajta, az aljára *F. Ny.*

1. kép. A felsőnyéki kanna

¹¹ KOVÁCS 2007, 185.

¹² Régi űrmérték. Számatlan helyi változata volt, általában 0,65–1,67 literig terjedt. Általában 0,95 liter. BOGDÁN 1987, 87.

¹³ Ezeken kívül: „*Az Úr asztalához tartozók ezek: Egy zöld mázú Korsó, mint egy hat ittész. Két arannyal futtatott Pohár. Egy kék virágos selyem krediter legfelsőbb, egy asztali abrosz nagyságú körül varrva arany tsipkével. Melyet készítetett Sándor János 1806-ban, mely került 64 forintokba, mint az Inscriptio bizonyítja. Öt Fehér Abrosz, négye sávos egy vászon. Egy veres pamutos abrosz és egy szakasztó ruha. Tizenegy összevarrott külön színű Keszkenők. Ismét egy Selyem Keszkenő.*” Canonica Visitatio 1816 (G38).

R. E. (Felső Nyéki Református Ecclesia) betűket karcoltak be tulajdonjelzésül. A kanna a 18. században, bécsi mester műhelyében készült. Fülébe kopott, 1700-as évekből származó IS monogramú bécsi jegyet ütöttek.

Méretei: magasság: 26,5 cm, szájátmérő: 16 cm, talpátmérő: 17,5 cm (1. kép).

Az említett óntál és tányér használatával valószínűleg az 1870-es években felhagytak, mert 1872-ben az „*egyház nő tagjai ajándékából készült Laki aranyművesnél Pesten két ezüst, gazdagon aranyozott kehely és egy ezüstitányér 239 forintokon.*” Viszont 1889-ben még hiánytalanul számba veszik az 1816-ban említett darabokat.¹⁴

IREGSZEMCSE

Az iregszemcsei reformátusoknak csak kannájuk volt, „*Kánna van három Ónból, 7–3–2 ittzések.*”¹⁵ Manapság is megvan mindhárom edény.

Nagykanna

Felfelé enyhén szűkülő palástú, enyhe talpperemű, hangsúlyosabb szájeremű kanna. Palástját két-két karcolt vonalból képzett öv osztja négy részre. Egyik öv a talpperem feletti részen, a másik kettő az egyszerű, ívelt vonalú kiöntőcsőr magasságában helyezkedik el. Korongos szélű, enyhén domború fedele kissé eldeformálódott, nem illeszkedik már teljesen a kanna szájára. A kiöntőcsőr fedele elnagyolt, szívalakú. A füle kérdőjel alakú. Alsó végződése gyöngysoros, felső vége összetett, gömb alakú billentő, mely egy részét a forrasztás elengedte, ennek következtében elvetemedve áll. A kiöntőcsőr alatti részre a készítést megörökítő feliratot vésték: *AZ IREGI REF SZ EKLA TSINÁLTATTA 1789 AO.* A fenék belső oldalán Lederer Sámuel győri öntő három pecsétje látható.

Méretei: magasság: 33 cm, szájátmérő: 15,5 cm, talpátmérő: 19 cm.

Középkanna

Az előzővel megegyező kialakítású, csak a kiöntőcsőre díszesebb, tagoltabb, fedele szívalakú és felfelé hegyesedő. Palástján ajándékozási felirat: *EKE ISTV. TV. TSINÁLTATTA AZ IREGI REF EKLA SZÁMÁRA AO 1789.* Az edény fenekének belső oldalán itt is háromszor beütött mesterjegy. Lederer Sámuel ennek a készítője is.

Méretei: magasság: 24 cm, szájátmérő: 13 cm, talpátmérő: 15,5 cm (2. kép).

Kiskanna

Egyenes, hengeres palástú, mely alul enyhe talpperemmel rendelkezik. A palástot két-két vonal alkotta, vé-

2. kép. Az Eke István által adományozott iregszemcsei kanna

¹⁴ Canonica Visitatio 1889.

¹⁵ Továbbá „Az Úrasztalához megkívántató edények ezek: Tányér kettő, egyik ezüst arannyal futtatva, másik bádog. Pohár kettő, egyik arannyal futtatott ezüst, a' másik réz. Szőnyeg egy. Abrosz 4 Sávolyos közönséges egy Keszenők. Egy nagy kék selyem, a' melynek széle ezüst csipkével van beszegve a' négy sarkain 1790. Középe tállyán körül írva Özvegy Sebe Mihályné, közepén egy magából vért eresztő Pellikán. Ismét 5 selyem keszenő és még egy ritka.” Canonica Visitatio 1816 (G40).

sett öv osztja három mezőre. A kanna kiöntőcsőre klasszikus, tagolt formájú, közepe holdat mintáz, mérete aránytalanul nagy a kanna egészéhez viszonyítva. Lapos, korongos szélű, domború fedéllel, csepp alakot formázó kiöntőfedéllel látta el a készítője. A fedél vetemedett, nem illeszkedik a kanna szájára. A fül kérdőjel alakú, alsó része stilizált angyalfejben, felső része, összetett, gömbös billentőben végződik, melyet megdöntve helyezett el a mester. A kiöntőcsőr két oldalán ajándékozási felirat: *L IRÖGI NAGY FERENCZ CSINÁLTATTA ANNO 1715*. Jegy nem található rajta.

Méretei: magasság: 18,5 cm, szájméret: 11,5 cm, talpátmérő: 14,5 cm.

LÁPAFŐ

A lápafői gyülekezet az 1700-as évek első felében keletkezett. A korai időkről nemigen vannak adataink, amint 1889-ben Bajó Sándor lelkész elődjének, Gencsi Józsefnek 1744-es feljegyzését idézi: „[...] mégis ezen helységnek és ekklesiának eredetéről és fátumairól csak egy betű rendes jegyzést sem találunk. Nem kárhoztatom az előttem valókat, noha bizonyos, hogy ez az ő restségek miatt történt.” Ő 1708-ra keltezi a gyülekezet alakulását. Klimó pécsi püspök bezáratja az imaházukat, lelkészt sem tarthatnak. Mai templomukat 1790-ben építették fel.¹⁶

Báthory Gábor püspök vizitációs naplójában Lápafőn „Az Úrasztalához való készülétek ezek: Három czin kánna, két osztópohár, és egy osztótányér, ezek is mind czinek.”¹⁷ 1889-ben Szász Károly püspök vizitációjakor is a „három czin kánna-kettő nagyobb egy kisebb, két czin pohár, két czin tányér-egyik nagyobb másik kisebb, egy czin keresztelő kancsó tállal”¹⁸ olvasható a vizitációs naplóban. Ma már egy ónedény sincs a klenódiumok között.

NAGYSZOKOLY

Nagyszokolyt 1720-ban szállta meg a lakossága. Az ország minden részéről, de főleg Vas megyéből és Igalból érkeztek üldözött református családok az új településre. A református gyülekezet megalakulása is azonos a község megalakulásával. Az 1720-as évtől már anyakönyvet vezettek. Öt évvel később felépítették első templomukat, majd 1734-ben újabb templomot építettek, míg végül 1789–1790-ben építették fel a ma is álló templomukat.¹⁹

Az 1816-os leltárban „Egy öt Itzés forma czin Kánna ilyen Írással: A Nagy Szokolyi Reformáta Szent Ekklesia számára, annak tulajdon költségén készült 1804. Egy négy Itzés czin Kánna. Egy itzés czin Kánna. [...] Egy czin tányér. [...] Egy keresztelő Bádóg tál, abban egy Itzés czin Kánna.”²⁰ Ezek közül a tányér és az egyik egy iccés kanna nincs meg. Utóbbit 1838-ban valószínű az avultsága miatt újrahasznosították, amikor új kannákat csináltattak. Ma négy kannával és egy keresztelő kancsóval rendelkezik a gyülekezet.

Nagykanna

Tagolt talpperemű, felfelé szűkülő palástú, enyhe szájperemmel ellátott kanna. Palástját alul rátét öv, felül két bekarcolt vonalból képzett öv díszíti. Kiöntőcsőre a klasszikus formát követi, de elnagyolt kivitelezésű. A kanna fedele domború, korongos peremmel, a kiöntőfedél szívalakú, melynek hegye enyhén felhajlik. Füle alul gyöngysorban, felül S alakú billentőben végződik. A palást kiön-

¹⁶ Canonica Visitatio 1889.

¹⁷ Összeírtak még: „Egy kazimir keszkenő. Két sellyem abrosz. Egy fekete sellyem keszkenő. Egy tarka Pamuth keszkenő. Két sávolyos, és 5 pamuthos abroszok.” Canonica Visitatio 1816 (G46).

¹⁸ Canonica Visitatio 1889.

¹⁹ NAGYSZOKOLYI PAPP 1992, 25–37.

²⁰ A fentebb felsoroltakon kívül: „A Templomban lévő kék asztal befedezi: Egy vastag Török országi szőnyeg. A Sacramentom kiszolgáltatásakor azon felelő terítették. Egy fekete Tafota Abrosz arany tsipkével Rosákkal körös környül ékesítve, kék gyolttal béllelve. [...] Egy 10 Itzés Bádóg Kánna, melynek a gomb lábai felett sárga Réz vagyon czifraságul és egyiken ezek között ezen írás BABSÁ ISTVÁN. Egy zöld cserép Korsó ily Írással Betsületes Lázi Tamás Uram számára készítettett ez az Korsó d. 27 Januar 1748.”

tőcsőr alatti részén a készítést megörökítő szöveget véstek be, a sorok ugyanúgy vízszintesen karcolt vonalak közé kerültek, mint amilyen vonalazás az 1. számú középkannán található. Sok a formai hasonlóság is a két kanna között, feltételezhető, hogy egy műhelyben készültek. Felirata a következő: *A Nagy Szokolyi Reformáta Szent Ekklesia számára, annak tulajdon költségén készült MDCCCIV ESZT.* A kanna fekének a belső oldalán egy ismeretlen kopott mesterjegy. Köralakú keretben koronás címerpajzs, a címerpajzsban a *miste* kiolvasható (az ón minőségét jelölték a *fein* vagy *miste fein zinn* feliratokkal).

Méretei: magasság: 40 cm, szájátmérő: 13 cm, talpátmérő: 19 cm.

Középkannák

1. Széles, tagolt talp- és szájperemmel ellátott, karcú, felfelé szűkülő palástú. A paláston az alsó harmadában széles, tagolt rátét öv található, a felső harmadában két vésett csík képezi az övet. Az előbbi övek által közrefogott széles sávban, a klasszikus formát követő, de elnagyolt kivitelezésű kiöntőcsőr alatt négy vízszintesen bekarcolt vonal található az edényen, ahová a felirat került volna, de ez sohasem készült el rá. Korongos szélű, tagolt, domború fedéllel látták el, a kiöntőcsőr szívalakú fedele enyhén, felfelé hegyesedően végződik. Kérdőjel alakú füle alul gyöngysorban, felül lapos, enyhén visszahajló billentőben végződik. Jegy és egyéb jelzés sem található rajta. A 18. század végén, 19. század elején készülhetett, ez az 1816-ban említett négy iccés kanna.

Méretei: magasság: 36,5 cm, szájátmérő: 13 cm, talpátmérő: 17,5 cm (3. kép).

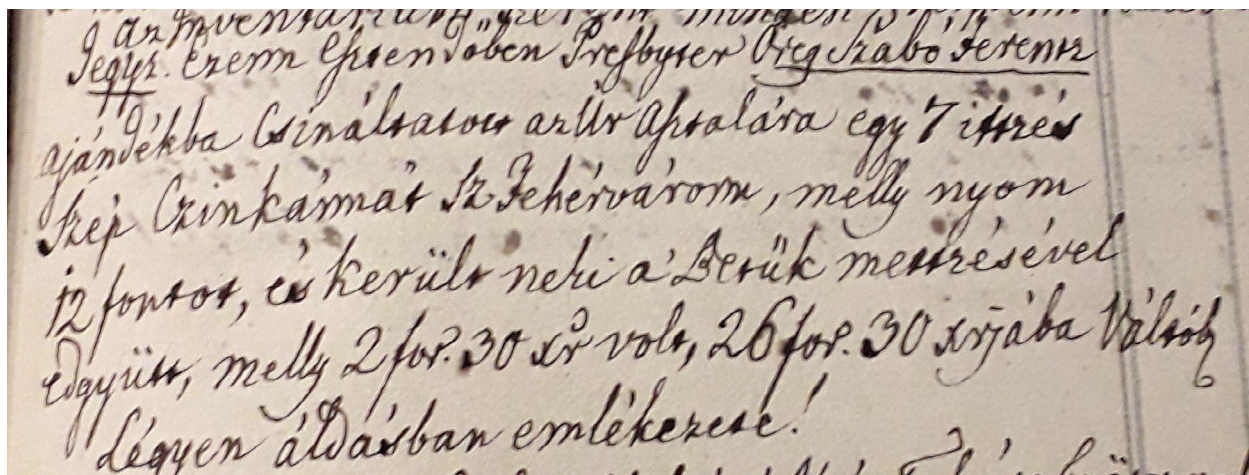
2. Enyhe, tagolt talpperemes, domború szájperemes, palástja enyhén szűkül felfelé. Klaszikus, tagolt, holdat formáló kiöntőcsőre van. Fedele domború, melynek széle korongos. A kiöntő fedele hegyesen végződő, csőr alakú. A fül alsórésze egyenes végződésű, felső része akantuszos billentőben végződik. A paláston ajándékozási felirat: *A N SZOKOLI REF SZ EKKLESIA SZÁMÁRA ADOMÁNYOZTA ÖREG SZABÓ FERENTZ 1838.* A számadókönyv

3. kép. A felsőnyéki négyiccés kanna

4. kép. A Szabó Ferenc adományozta kanná...

5. kép. ... és az adományozást megörökítő bejegyzés

erről is megemlékezik: „Ezen Esztendőben Presbyter Öreg Szabó Ferentz ajándékba csináltatott az Úrasztalára egy 7 ittés szép Czinkánnát Szfhehérváron, mely nyom 12 fontot és került neki a Betük metzésével együtt, melly 2 ft 30xr volt, 26 forint 30xrtjába. Légyen áldásban emlékezete!” A kanna fenekének belső oldalára három jegy van beütve P T, P Z monogrammal és egy koronát viselő kiterjesztett szárnyú és lábú sassal. A mester neve ismeretlen. A magyar ónművesemlékekkel foglalkozó munkák nem említene Székesfehérváron működött mestert.

Méretei: magasság: 37,5 cm, szájátmérő: 15 cm, talpátmérő: 17,5 cm (4–5. kép).

Kiskanna

Enyhe talpperemű, erősebben kihajló tagolt szájperemmel ellátott, felfelé enyhén szűkülő palástú. A kiöntőcsőre tagolt, szokványos formára öntött. Fedele tagolt, domború, korongos peremmel. Füle alul lekerekített formában, felül akantuszos billentőben végződik. Palástján viszonylag nagyméretű számokkal 1838-as évszám. A készítésről való megemlékezés a gyülekezet számadókönyvében megtalálható az 1838-as esztendőnél: „Ugyanezen esztendőben az Úrasztalához való régi kis töltőgető czinkánnát Fehérváron újjal és nagyobbval becseréltük, fizettünk reá 12 ft. 45 xrt. váltót. A régi volt 3,3/4 font, bevette fontját 1 forintonn, az új nyom 8,1/4 fontot, volt fontja 2 forint.”²¹ Ebben a kannában is ugyanaz a jegy található háromszor beütve, mint a 2. számú középkannába.

Méretei: magasság: 25 cm, szájátmérő: 15 cm, talpátmérő: 17 cm.

Keresztelőkanna

Domború, korongos talpon, hengeres száron álló magas kehely alakú kancsórészsel és dísztelen kiöntőcsőrrel ellátott kis kancsó, dísztelen füllel. Fülében kopott sávzott és kettőskeresztes jegy, a kopottsága miatt nem azonosítható be a mester. A korábban vizsgált edényeken lévő jegyek alapján talán valamelyik győri ónöntő munkája lehet.

Méretei: magasság: 17 cm, szájátmérő: 8 cm, talpátmérő: 8 cm.

Az alábbi három gyülekezet az 1950-es években került a Tolnai Egyházmegyébe, amikor az egyházmegye határát a közigazgatási megyehatárhoz igazították. Korábban a Dunántúli Egyházkerület Mezőföldi Egyházmegyéjéhez tartoztak. Így a fentebbiekben idézett Báthory-féle vizitációban nem szerepelnek. A Dunántúli Egyházkerületben nem volt ehhez hasonló, részletes vizitáció, ebből következőleg nem tudom idézni, hogy egykor hány edény lehetett a gyülekezetek birtokában.

²¹ GSzJ 1778–1844.

PÁLFA

A pálfai református gyülekezet 1719-ben keletkezett, ami egybeesik a község újra településének évével. A kezdettől fogva alkalmaztak lelkészt és tanítót is. 1737-től vezetik az anyakönyveket. Az 1719-ben épült és többször javított oratóriumuk helyett 1808-ban építették fel mai templomukat, torony nélkül. Tornya csak három évvel később készült el. A gyülekezet két hasonló méretű ónkannával rendelkezik.²²

1. Talpa széles, peremes, melyre három kerubos lábat illesztettek. Hengeres palástja egyenes, szájpereeme tagolt, kihajló. A palást alsó és felső részét két-két karcolt vonal díszíti. A fedele tagolt, domború. Füle kérdőjel alakú, alul redőzött végződésű, felül gömbös billentő. Kiöntőcsőr nélküli típus. A palást középtájékán felirat: *A PÁLFAI REFORMATA EKLESIA TSINÁLTATTA 17:40*.

Méretei: magasság: 26 cm, szájátmérő: 14 cm, talpátmérő: 17,5 cm.

2. Felfelé szűkülő palástú, tagolt talp- és szájpereemű kanna, mely három öntött gömb lábon áll. A gömböket ék alakú toldásokkal erősítette a mester a palásthöz, mely külön díszítést ad az edénynek. Egyszerű vonalvezetésű, félhold alakú kiöntőcsőre van. Domború fedele korongos szélű, a kiöntő fedele egyszerű kialakítású, háromszög formájú. A kérdőjel alakú füle alul redőzött, felül akantuszos billentőben végződik. A paláston tulajdonjelző írás, mely megegyezik a másik kannáéval: *A PÁLFAI REFORMATA EKLESIA TSINÁLTATTA ANO 1844*. A fül felső részén két megkopott ónjegy.

Méretei: magasság: 30 cm, szájátmérő: 11,5 cm, talpátmérő: 13,5 cm (6. kép).

SIMONTORNYA

A simontornyai gyülekezet a 16. században alakult, a török összeírásokból 200–300 főre tehető a kálvinista vallást követők száma. Az 1715. évi összeírásban a településen élő 50 családból 28 református volt. 1702-ig háborítatlanul működött a közösség, amikor is a pécsi püspök elrendelte a hamis hitet terjesztő prédikátorok bebörtönzését, az egyházi működésük megtiltását. Templomukat is elvesztették a simontornyaiak. A 18. században többször is építettek paticsfalú templomot, melyek hamar romlásnak indultak. Mai templomukat 1768-ban építették. 1744-ben egy ezüstpohár és egy-egy aranyozott, illetve óntányér volt az úrasztali felszerelés. Az óntányér felirata: *Simon-Tornyai-Helvetica-Eklésiáé-Anno 1748*. Az 1799-ben felvett leltárban már három fedeles ónkanna és két cserépkorsó is szerepel.²³ A három ónkanna ma is létezik, az 1748-ból való tányér már nem.

6. kép. A pálfai gyülekezet 1844-ben készült kannája

²² ULRICH 1972, 91–92.

²³ KISS 1938, 284–292.

Tál

Lapos, széles peremű, dísztelen tál. Alján ismeretlen mester megkopott, koronás, rózsás jegye. Évszám, felirat nincs rajta.

Méretei: magasság: 2,5 cm, átmérő: 31,5 cm.

Tányér

Lapos, széles peremű tányér. Pereme hullámosan kialakított, barokk, rokokó jellegű, ezt leszámítva dísztelen, felirat nélküli, jelöletlen darab.

Méretei: magasság: 2 cm, átmérő: 22 cm (7. kép).

7. kép. A simontornyai kenyérosztótányér

Nagykanna

Az előzővel formára, arányaira megegyező, csak méretében és a palástot díszítő kettő, duplán bekarcolt vonalból képzett öv miatt különbözik. Fülében ugyanaz a 1700-as évekből származó bécsi mesterjegy, itt nem kopott meg a városjelés melletti *FIS* monogram.

Méretei: magasság: 24 cm, szájtátmérő: 12,5 cm, talpátmérő: 13,5 cm.

Kiskanna

Tagolt talp- és szájeremű, egyenes palástú, kiöntőcsőrös kanna. Domború fedelének széle lapos, korongos, a kiöntőcsőr fedele szívalakú, melynek csücske enyhén kihegyesedik. Kérdőjel alakú fülének alsó végződése gyöngysorban, felső része akantuszos billentőben végződik. A fül felső részében kopott bécsi jegy, a kanna oldalában egy 1749-es monogramos mesterjegy található.

Méretei: magasság: 16 cm, szájtátmérő: 9,5 cm, talpátmérő: 10,5 cm.

Keresztelőkancsó

Kívül ezüsttel, belül arannyal futtatott körte alakú kis kancsó. Tagolt, széles talpperemen áll, körte formájú teste van, mely szájereme felé kiszélesedik. Tagolt, domború fedele van. Kérdőjel alakú füle alul egyenes, felső részén összetett gömbben végződik. Fedelének belső oldalán kopott, sávozott és kettős kereszt címer, felette 49-es szám. Ismeretlen jegy.

Méretei: magasság: 18 cm, szájtátmérő: 6 cm, talpátmérő: 8 cm (8. kép).

8. kép. A simontornyai ezüstözött keresztelőkancsó

TOLNANÉMEDI

Keresztelőkancsó

Korongos talpon álló, kiöntőcsőrös, füles kis kancsó. A kancsó testét középtájon négy karcolt vonalból kialakított öv osztja két részre. A kiöntőcsőr domború, kagyló mintájú. Alatta *I K 1796* monogram és évszám. A tagolt, öntött füle szépen formázott. A kopás miatt a kancsó talpát javították, rézzel öntötték ki.

Méretei: magasság: 15 cm, szájátmérő: 10 cm, talpátmérő: 10 cm (9. kép).

ÖSSZEGZÉS

Az egyházmegye 31 gyülekezetéből 28 rendelkezett ónedényekkel. A különbség az időben később (a 19. század végén, a 20. század első felében) alakult gyülekezetek száma, amikor már nem élt az ónművesség. A 28 régi gyülekezetből három helyen, Lápafőn, Madocsán és Mislán nem maradt fenn ónedény. 25 gyülekezet rendelkezik ma különféle ónedénnyel, zömmel helyben, csekély részük a Ráday Múzeumba került Kecskemétre. A történeti források alapján a 28 gyülekezet 161 darab ónedényt használt: 51 tálát és tányért, 16 keresztelőkészletet, 75 bortartókannát, 17 kelyhet. Ma ezekből 99 darab létezik, 61%-a a valamikorinak, 39% tönkrement, elkallódott. 29 tányér és tál, kilenc keresztelőkészlet, 53 kanna, hat kehely van.

Korukat tekintve felölelik két évszázadot. A sort az 1639-ben adományozott bölcskei kanna nyitja és az 1844-ben készült pálfai kanna zárja. A két évszázad alkotásai több művészettörténeti stílusirányzatot is tartalmaznak. Megjelennek az edényeken, főleg a bortartókannákon és a keresztelőkészleteken a reneszánsz, barokk, rokokó, klasszicizmus stílusjegyei. A kannákon jól megfigyelhető, hogy az idő haladtával, a klasszicizmus időszakára letisztul, leegyszerűsödik a kannák formája, díszítése. A 18. század folyamán változatos képet mutatnak a kannák a díszes kerubfejes, szárnyaskerubot ábrázoló, gömbalakú lábaikkal, díszes tobozos-, korongos fedélgombjaikkal, akantuszos billentőikkel, domború angyalfejes vagy gyöngysoros alsó fülvégződéseikkel, tagolt, díszes kiöntőcsőreikkel. Ezen öntött kiegészítő darabok nagy formai és méretbeli hasonlósága miatt felmerül a kérdés, hogy az öntőformák valószínűleg egy központi helyen készülhettek és onnan szereztek a mesterek. Különleges darab a két gazdagon, reneszánsz mintavilággal poncolt és flechelt ősényi növényi ornamentikás, férfiábrázolással ellátott, és a Baranya Jánosné által 1639-ben adományozott, indákkal és galambokkal díszített kanna. Három kannatípus van jelen a gyülekezetek anyagában: a szokványos formájú kannatípus kiöntőcsőrrel vagy anélkül, Nagyszékelyen megjelenik a csappal ellátott változatú kanna, Bölcskén, Dunaföldváron, Dunaszentgyörgyön, Simontornyán pedig a körte alakú kanna. Művészettörténetileg jelentős az ősényi gyülekezet 1772-ből származó rokokó keresztelőgarnitúrája is, mely Csók István Őcsényben festett *Keresztelő* című festményén is látható. Mára az eredeti garnitúra sérült, korrodált állapotban van, a Ráday Múzeum ötvös restaurátora készített róla hiteles másolatot.

A fennmaradt 99 edény döntő többsége a 18. század folyamán készült, legtöbbször szerepel a készítés évszáma. A 18. században nincs olyan évtized, melyben ne készült volna valamilyen tárgy.

9. kép. A tolnanémedi reformátusok keresztelőkancsója

A legtöbb edény a 18. század 10–20-as és 70–80-as évtizedeiben készült. Mutatják az évszámok az adott gyülekezetek erősödését, népesedését, anyagi gyarapodását.

Az edények többségét tulajdonjelzéssel, évszámmal, a készítést vagy adományozást megörökítő feliratokkal látták el. Adományozási feliratok legtöbbször a kannákon szerepelnek, de tányérokra is előfordul, erre példa a nagydorogi reformátusok három tányérja. Az adományként a klenódiumok közé került tárgyak hajdani lelkészek, tanítók, egyházgondnokok, presbiterek, községi bírók, esküdtek, malmosgazdák, halkereskedő nevét, az egyházközségük iránti áldozatkészségüket tárgyak adományozásával kifejező személyek neveit örökítik meg. A gyönki reformátusok öntárgyai voltak az egyetlenek, amiket a település földesurai adományoztak az egyházközségnek. Bonyhád esetében az elnéptelenedett régi hidasi gyülekezettől örökölt tárgyakkal találkozunk.

A mesterjegyek alapján több tárgy készítője és készítési helye is beazonosítható. Bizonyíthatóan kilenc darab bécsi, 17 darab győri, nyolc darab budai, három darab pesti és kettő darab székesfehérvári öntőmesterek munkája. Vannak olyan mesterek, akiknek csak a monogramját ismerjük, de vannak név szerint beazonosítható mesterek is: Dittl József, Fauser János, Heiling Sebestyén, Lederer József, Lederer Sámuel, Siebert János, Stadler József, Werwizgi József, Wittinger Lukács.

Az ismertetett darabok csekély kivételtől eltekintve ismeretlenek voltak a kutatás előtt. Egy-egy nagyszékelyi, nagydorogi és ócsényi darabot említett a korábbi irodalom.

A VIZSGÁLT EDÉNYEKEN ELŐFORDULÓ JEGYEK

I S monogramos bécsi mester jegye a 18. század első feléből. Kanna, Felsőnyék, Simontornya

Lederer Sámuel győri mester pecsétje. Kanna, Iregszemcse, 1789.

Ismeretlen mester jegye. Kanna, Nagyszokoly, 1804.

Ismeretlen székesfehérvári mester jegye. Kanna, Nagyszokoly, 1838.

**Megkopott címeres jegy, ismeretlen magyarországi mester.
Keresztelőkancsó, Nagyszokoly, 18. század**

Ismeretlen jegy. Kanna, Pálfa, 1844.

**Ismeretlen mester koronás, rózsás jegye.
Tál, Simontornya, 18. század**

**Ismeretlen bécsi mester 1749-es jegyei.
Kanna, Simontornya, 18. század**

**1739-es pecsét, ismeretlen győri mester,
talán Johann Cristian Payeré,
kanna, Dunaszentgyörgy, 1741.**

**Ismeretlen mester megkopott jegye.
Keresztelőkancsó, Simontornya, 18. század**

IRODALOMJEGYZÉK

- BOGDÁN 1987
CSAPAI 2016
CSAPAI 2018
CSAPAI 2019
CSÁNYI 1919
KISS 1882
KISS 1938
KOVÁCS 2007
NAGYSZOKOLYI PAPP 1992
NÉMETH 1981
NÉMETH 1983
SĂȘIANU 1986
ULRICH 1972
VIDA 2008
- BOGDÁN István, *Régi magyar mértékek*. Budapest 1987.
CSAPAI János, *Ónedények a sárközi református gyülekezetekben*. WMMÉ XXXVIII (2016) 349–368.
CSAPAI János, *Ónedények a Tolnai Református Egyházmegyében I*. WMMÉ XL (2018) 469–491.
CSAPAI János, *Ónedények a Tolnai Református Egyházmegyében II*. WMMÉ XLI (2019) 435–454.
CSÁNYI Károly, *Ónügyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum óntárgyain*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és- Régiségtárából X (1919) 88–109.
KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest 1882.
KISS ISTVÁN, *Simontornya krónikája*. Simontornya 1938.
KOVÁCS Mária, *Ónedények a történelmi Orbai Egyházmegyében*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat II (XII) (2007) 185–200.
NAGYSZOKOLYI PAPP Gyula, *Romok alatt, ... romok felett. Nagyszokoly*. H. n. 1992.
NÉMETH Gábor, *Felső-Magyarország ónművészete a XVI–XVII. században*. Művészettörténeti Értesítő 30 (1981) 171–186.
NÉMETH Gábor, *Ónedények*. Budapest 1983. (Évezredek, évszázadok kincsei)
SĂȘIANU, Alexandru, *Ezüst- és ónművészet a XVI–XIX. században. A Nagyvárad Református Egyházmegye Kegyszerei*. Nagyvárad 1986.
ULRICH Károly, *Pálfa község krónikája*. Pálfa 1972.
VIDA Gabriella, *Díszedények*. In: Legendás lények, varázslatos virágok. A közkedvelt reneszánsz. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban 2008. november 14–2009. szeptember 27. Szerk. Fejős Zoltán. Budapest 2008, 161–227.

FORRÁSOK

- Canonica Visitatio 1816
Canonica Visitatio 1889
GSzJ 1788–1844
- Canonica Visitatio, Báthory Gábor a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének 1816. évi vizitációja*. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, A/1.i. G38, G40, G46, G53
A Dunamelléki Református Egyházkerület egyházainak külső és belső állapota 1885–1893 években, Szász Károly püspök idejében VII. A tolnai egyházmegye egyházainak állapota. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, A/1.i.
Gondnoki számadások jegyzőkönyve 1788–1844. A Nagyszokolyi Református Egyházközség irattárában

RÖVIDÍTÉSEK

- WMMÉ
A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Zinngeschirre in der Tolnaer reformierten Kirchengemeinde IV.

In dieser Studie wurde vom Autoren die Sammlung von sieben Christengemeinden dargestellt. Die Darstellung der Zinngeschirre des Tolnaer Reformierten Diözese wurde mit dieser Studie voll und ganz. Die früheren Arbeiten wurden in den Jahren 2016, 2018 und 2019 veröffentlicht.

28 Christengemeinden in der Diözese besaßen Zinngeschirre. In drei Gemeinden, Lápafő, Madocsa und Miszla sind keine Zinngeschirre verblieben. 25 Diözesen haben auch heutzutage verschiedene Zinngeschirre, meistens am Ort, ein geringer Teil kam ins Museum Ráday nach Kecskemét. Laut der historischen Quellen wurden 161 Zinngeschirre von 28 Diözesen benutzt, davon sind 99 Stk. auch noch heute vorhanden.

Die Geräte wurden in den 17–19. Jahrhunderten gefertigt, eine im Jahre 1639 geschenkte Kanne von Bölcske ist das älteste Stück, die neueste von denen ist eine Kanne aus Pálfa aus dem Jahre 1844. Die Kunstwerke dieser zwei Jahrhunderte umfassen verschiedene kunstgeschichtliche Stilarten, an den Geschirren – hauptsächlich an den Weinhalterkannen und den Taufgarnituren- erscheinen unterschiedliche Stilmerkmale der Renaissancen-, Barock-, Rokoko- und Klassizismuszeiten. An den Kannen läßt es sich gut beobachten, wie die Form und Verzierung der Kannen im Laufe der Zeit bis zum Zeitalter des Klassizismus vereinfacht werden. Im Laufe des 18-ten Jahrhunderts stellen die Kannen mit ihren Cherubkopf, mit Flügelcherub schildernden rundförmigen Beinen, mit verzierten Zapfen- und Scheibendeckelnoppen, Akanthuskippern, gewölbten Engelkopf oder mit Perlenketten gezierten unteren Ohrschmücken, mit ihren gezierten Ausgußrinnen ein vielfältiges Bild vor.

Der größte Teil der 99 verbliebenen Geschirren wurden im Laufe des 18-ten Jahrhunderts gefertigt, auf den meisten Stücken steht auch das Herstellungsdatum. Es gibt keine Jahrzehnte im 18-ten Jahrhundert, in denen keine Gegenstände gefertigt worden wären. Die Jahreszahlen schildern das Wachstum, den finanziellen Anwuchs und die Bevölkerungsexplosion dieser Christengemeinden.

Nach den Meisterzeichen lassen sich die Hersteller und Fertigungsorte mehrerer Gegenstände gut identifizieren, die Arbeit von Gießmeistern sind bei 9 Stücken aus Wien, 17 Stücken aus Győr (Raab), 8 Stücken aus Buda (Ofen), 3 Stücken aus Pest, sowie bei 2 Stücken aus Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) zu erweisen. Bei einigen Meistern kennen wir nur ihr Monogramm, es sind jedoch auch ihren Namen nach gut identifizierbare Meistern zu finden.

Die meisten dargelegten Stücke sind vor Ort aufzufinden, manche von denen sind auch im Gebrauch. Vor den Forschungen waren die meisten von denen jedoch unbekannt.